

Vývojová psychologie

Osvojování řeči

Mgr. Jan Krása, Ph.D.
Katedra psychologie PdF MUNI

- Co si pamatujete z minulé hodiny?

Úkol na příště:

- Co je to období vzdoru?
- Jak nejlépe zvládat vzdor dítěte?
- Vymyslete dvě otázky, které se k tématu vztahují.

- Znalost řeči je kulturní univerzálií = každá lidská kultura tuto technologii zná a využívá.
- Jaké další kulturní univerzálie znáte?

- Oheň, dům, nástroje, pohřeb, ošacení a ozdoby, hudba, tanec, zpěv, domestikace psa, manželský systém ... přebíraná, masky

- Jaké jevy a jaká pozorování dokládají, že osvojování si jazyka je ovlivněno jak dědičností, tak i prostředím?

- Noam Chomsky a jeho LAD
- Argumenty pro vrozenost řeči u Chomského ad.?

Argumenty pro částečnou vrozenost řečových schopností (Chomsky):

- Relativní **snadnost** učení se prvnímu jazyku, při srovnání s učení se novému jazyku.
- **Stejný ontogenetický postup** u všech jazyků a např. i u znakové řeči (podobný nárůst lexikonu, komplexnější gramatika zhruba ve stejnou dobu apod.).
- Poměrně **malý „input“** (pro imitaci je nedostatečný; ale pozor situační-kontextová lingvistika).
- **Kritická období** (i pro znakovou řeč) svědčí také o částečné vrozenosti.
- **Velká míra implicitnosti** např. gramatických pravidel. (O tom, že dennodenně realizujeme přibližně stovky gramatických pravidel, se dozvíme až díky výuce pravopisu na ZŠ.)

Kritika: Lidé v kontaktních oblastech znají běžně více než jeden jazyk – také v historii to bylo mnohem běžnější než dnes. Papuánci znají pět až 15 jazyků (Diamond, 2014, s. 362-3). Některé vlčí děti si osvojily jazyk i v pozdějším věku (Oxana Malaja se naučila jazyk po 8. roce).

Vývoj řeči: krátký přehled

- 1. měsíc – komunikuje maximálně pláčem
 - 2. měsíc – dochází k vokalizacím, **broukání**
 - 6. – 7. měsíc – **žvatlání** (slabiky), sluchová ostrost, vyjadřuje nespokojenost a požadavky i jinak než pláčem
kanonické žvatlání („dada“, „mama“...)
 - 8. – 10. měsíc – dítě rozumí jednoduchému verbálnímu sdělení (zákaz, upoutání pozornosti, pochvala)
 - 12. měsíců – umí vyslovit několik „globálních“ slov, průpovídek=**holofrází** (jedno z prvních slov je zápor, „ne“, což je i jedno z nejabstraktnějších slov!). Rozumí max 50 slovům.
- +Preverbální schopnost komunikovat – tzv. znakování.

Vývoj řeči: krátký přehled

- 12 měsíců – první slova, holofráze (srovnej pidžiny), *holopromluvy!*
- 18 měsíců – 30-50 slov; tata-ne, gaga-tam
- 24 měsíců – 200 slov (Thorová, , první kombinace a známky gramatiky: dvouslovné věty: ono-voní, pejsek štěká...fenomén **telegrafická řeč**. Tím započíná *prudký* rozvoj řeči.
- 3 roky – znají cca 1000 slov. Věty postupně nabývají „dospělé“ podoby
- 4 let – s dítětem lze konverzovat na řadu témat, dítě užívá složitější syntaxe (souvětí, spojky...).
- 5 let – metajazyková dovednost (dítě ví, že existují správné a špatné formy slov). Umí vyprávět první příběhy.
- V dospělosti – 3 – 10 000 slov v aktivní slovní zásobě, v pasivní 3-6x více (Kosslyn, Koenig, 1995, uvádějí 20 – 50 tisíc slov; P. Kuhlová, 2012, uvádí 70 000 slov), slovníky mívají cca 200 000 hesel (Svobodová, 2003). Od předškolního věku se rozvíjí hlavně metakognitivní strategie získávání nových slov (a vědomostí)!

Vývoj řeči: krátký přehled

Úrovní věty se vývoj řeč. schopností neukončuje, vrcholem je tzv. **diskurzivní úroveň** (promluva, **příběh**, konverzace, návod, popis atd.).

Základními elementy slova jsou fonémy.

Základními elementy věty jsou slova. Struktura věty je podnět a predikát (téma a réma).

Základními elementy **příběhu** jsou věty. Strukturálně je příběh tvořen postavami, dějem, kontextem, zápletkou, rozuzlením apod.

Vývoj narativní kompetence:

Kolem 1,5 - 2,5 let – *crib speech* (K. Nelsonová): dítě hovoří samo k sobě, přehrává si úseky dne, monologem i kvazidialogem.

Kolem 3 let dítě dokáže při popisu toho, jak se mu něco nepodařilo, vytvořit první krátký příběh.

Kolem 6 let dokážou děti převyprávět známou pohádku.

Kolem 9-11 let děti dokážou vymyslet příběh s krátkou zápletkou.

Percepce řeči

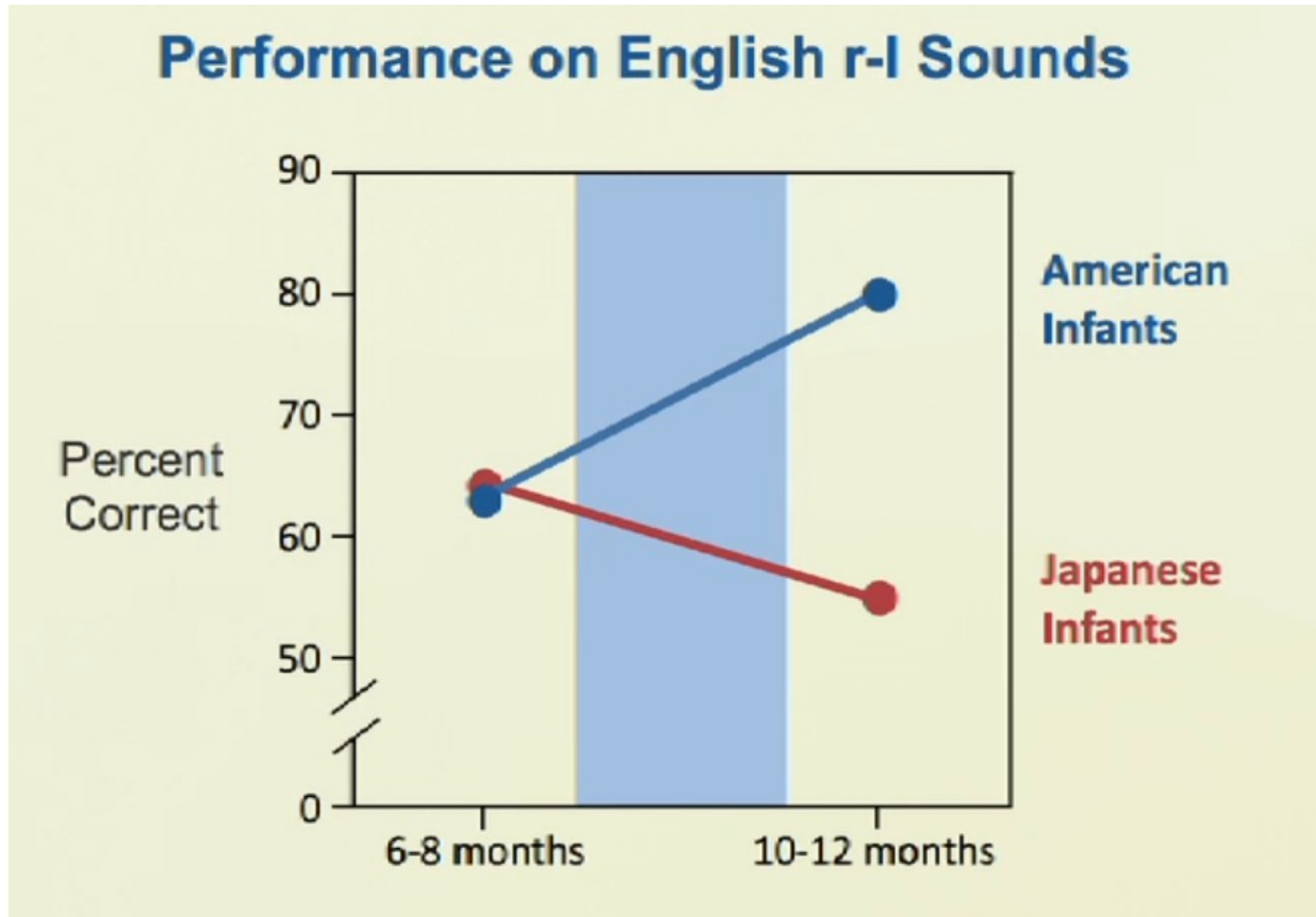
- Je vnímání řeči v něčem specifické, nebo se jedná o běžné vnímání zvuků?
- Co je to kategorická percepce řeči?

Kategorická percepce řeči (KPŘ)

- „Lidé automaticky vnímají a klasifikují řečové zvuky jako realizaci **hláskových kategorií**“ typických pro daný jazyk (Smolík, 2014, s. 17) Ačkoli např. mezi znělými a neznělými hláskami je z hlediska naměřených zvukových charakteristik plynulý přechod, přesto tyto zvuky již měsíční novorozenci rozeznávají např. buď jako „b“, nebo jako „p“.
- <https://www.youtube.com/watch?v=4V5pQyKsgg4>
- Mechanismus KPŘ pochopitelně značně ulehčuje porozumění řeči.
- Kategorická percepce mateřské řeči pomáhá při produkci fonémů používaných v mateřském jazyce a v období po prvním roce života také k relativní neschopnosti rozeznávat fonémy, které mateřská řeč nerozlišuje (Sternberg, 2009).
- Jedná se o jeden z více příkladů specifického vnímání řeči!
- Srov. *McGurk effect*: <https://www.youtube.com/watch?v=G-IN8vWm3mo>

- Ve fázi broukání je dítě schopno rozlišovat všechny hláskové kategorie, které daný jazyk nerozlišuje. Japonský kojenec rozlišuje /l/ a /r/. Kolem 1. roku děti tuto schopnost ztrácejí (Tsushima et al., 1994).
- Werkerová (1994) u anglicky mluvících dětí: 6.-8. měs. 95%; 8.-10. měs. 70%; 10.-12. měs. 20%.
- Kolem 10. roku již děti nejsou téměř schopny nové hláskové kategorie rozlišovat. - Vliv na učení se jazykům (raný věk)!

<https://www.youtube.com/watch?v=G2XBikHW954> Patricia Kuhlová

Otázka:

- Proč v různých jazycích kohout kokrhá „různě“?

Otázka:

- Jaký je základní rozdíl mezi zvuky produkovanými v rámci broukání a žvatlání?

- V rámci fáze **broukání** (*cooing*) dítě vyluzuje a rozlišuje velmi bohatou paletu různých zvuků.
- Broukání kojenců po celém světě je identické. Identické je i broukání neslyšících dětí (Sternberg, 2009).
- Ve fázi **žvatlání** (*babbling*) začíná dítě svůj repertoár stále více omezovat na fonémy, které rozlišuje primární (mateřský) přirozený jazyk.

Jazykový vývoj=osvojování si řeči

- Jazykový vývoj probíhá u všech dětí na této planetě shodně.
- Co to znamená z hlediska evoluce?

První slova – jaká jsou?

- Jaká to jsou?
- Podstatná jména a slovesa?
- Jejich vztah k motivaci je maximální. Manipulují, ale i glosují.
- Předměty, činnosti, lokalizace, specifikace (Kesselová & Slančová, 2008)
- Dítě si musí vytvořit 1. pojmy, 2. reprezentace předmětů a dějů a 3. musí být zběhlé v percepci a produkci řeči (Seidlová Málková, 2014).

Overextension error

- Je to specifikum prvních slov.
- Omyl přílišného rozšiřování významu i na jiné sémantické kategorie (které jsou ovšem patrné jen mluvčímu daného jazyka). Barvy, zvířata, táta...
- Podle čeho toto rozšíření významu děti dělají?
- Omyly nám o tom řeknou nejvíce (K. Nelsonová).
- Dítě si teprve mapuje strukturu konceptuálního světa jazyka do své mysli. Nejdříve má dítě vlastní pojmy, které koriguje pomocí jazyka a zvyku v něm.

Morfémy

Nejmenší element slova.

1. Obsahové (lexikální, autosémantické) morfémy.

2. Funkční (gramatické, synsémantické) morfémy: afixy a koncovky.

+ Pozičnost „míst“ ve větě a ve slově. Jsou jazyky, které tvoří předpony, a jazyky, které se rozvíjejí „vlevo“.

Typologie jazyků

Linguistic typology: according to *subject–verb–object positioning* or *word order*

Word order	English equivalent	Proportion of languages	Example languages
SOV	"She him loves."	45% 	Proto-Indo-European, Sanskrit, Hindi, Ancient Greek, Latin, Japanese, Korean
SVO	"She loves him."	42% 	Cantonese, English, French, Hausa, Italian, Malay, Mandarin, Russian, Spanish
VSO	"Loves she him."	9% 	Biblical Hebrew, Classical Arabic, Irish, Filipino, Tuareg-Berber, Welsh
VOS	"Loves him she."	3% 	Malagasy, Baure, Proto-Austronesian
OVS	"Him loves she."	1% 	Apalaí, Hixkaryana
OSV	"Him she loves."	0%	Warao

Frequency distribution of word order in languages surveyed by Russell S. Tomlin in 1980s^{[1][2]}

(V · T · E)

Vývojová korelace lexikonu a syntaxe

- ?Jsou lexikální a syntaktické informace skladovány stejným reprezentačním systémem? Nikoli, ale existuje jejich vývojová korelace.
- Specifické gramatické jevy v jazyce dětí se objevují pravidelně v době, kdy slovní zásoba dětí dosáhne **určitého rozsahu**, spíše než že by jejich výskyt závisel na **věku!**
- Například při osvojování angličtiny děti zpočátku nepoužívají tvary minulého času sloves a nahrazují je přítomným tvarem. Toto chování ovšem rychle mizí, jakmile se v dětské slovní zásobě nahromadí přes sedmdesát sloves ...“ (Smolík, 2014, s. 82)
- Batesová a Goodmanová (1997) uvádějí, že anglicky mluvící děti, začínají vytvářet gramaticky komplexnější promluvy, má-li jejich slovník někde mezi 50 a 200 slovy.

- Dokonce i u neslyšících narůstá lexikon a komplexnost syntaxe zhruba stejně rychle.

Telegrafická řeč

= Věty produkované, jakoby někdo šetřil peníze na slovech v telegramu.

- Typická pro určité jazyky: angličtina.
- Např.: "went swimming Dad" místo "I went swimming last night with my Dad" (telegrafická řeč osmiletého školáka s DS).
- Odlišné jazyky (např. flektivní j.) ovšem informace, v angličtině nesené samostatnými předložkami (izolační jazyk), vyjadřují koncovkami a děti se je naučí již s prvními slovy (např. pádové koncovky). („domů“, „spadloo“, „dej-“, „Pepíčkovi“)

Víceslovné věty + syntaxe

?Jak se děti mohou naučit tak složitou gramatiku (jakou má např. čeština)? Rodiče dávají dítěti zpětnou vazbu k pravdivosti věty a jen zřídka ke gramatice.

- Dítě si (**automaticky!**) **vytváří hypotézy**, co která změna morfémů a změna pořadí může znamenat (v tom dítěti pomáhá rozvíjející se **teorie mysli**).
- Utvořené hypotézy dítě testuje. Dokladem testování hypotéz je tvorba hypotéz (resp. **overregulation (error)** = nadměrné užívání gramatických pravidel).
- Příklady: Já budu jít. Plurál hrochy (místo hroši). Kůňátko, slepátko, ovčátko. Atd.

Dítě se při tvorbě hypotéz zaměřuje (Slobin, 1985):

1. na **pravidelnosti** změn slovních forem;
2. na morfemické **flexe** signalizující změnu významu, zvláště přípony (popř. koncovky);
3. na **pořadí** morfémů zahrnující jak pořadí slovních afixů (předpon a přípon) a kořenů, tak pořadí slov ve větě.
(Sternberg, 2009, s. 342)

Sternberg (2009, s. 342): Jedna studie zjistila, že slyšící děti věnují pozornost těm klíčovým akustickým podnětům ve větách, které vymezují gramaticky kritické atributy těchto vět (Hirsh-Pasek et al., 1987). Tj. děti jsou automaticky schopny nalézat *salientní* místa vět, což jsou tzv. *kořeny slov* (tj. autosémantické morfémy). (Platí to i pro příběhy).

Rada: Je lepší mluvit na děti v běžných větách než pro ně mluvu zjednodušovat.

Bilingvismus

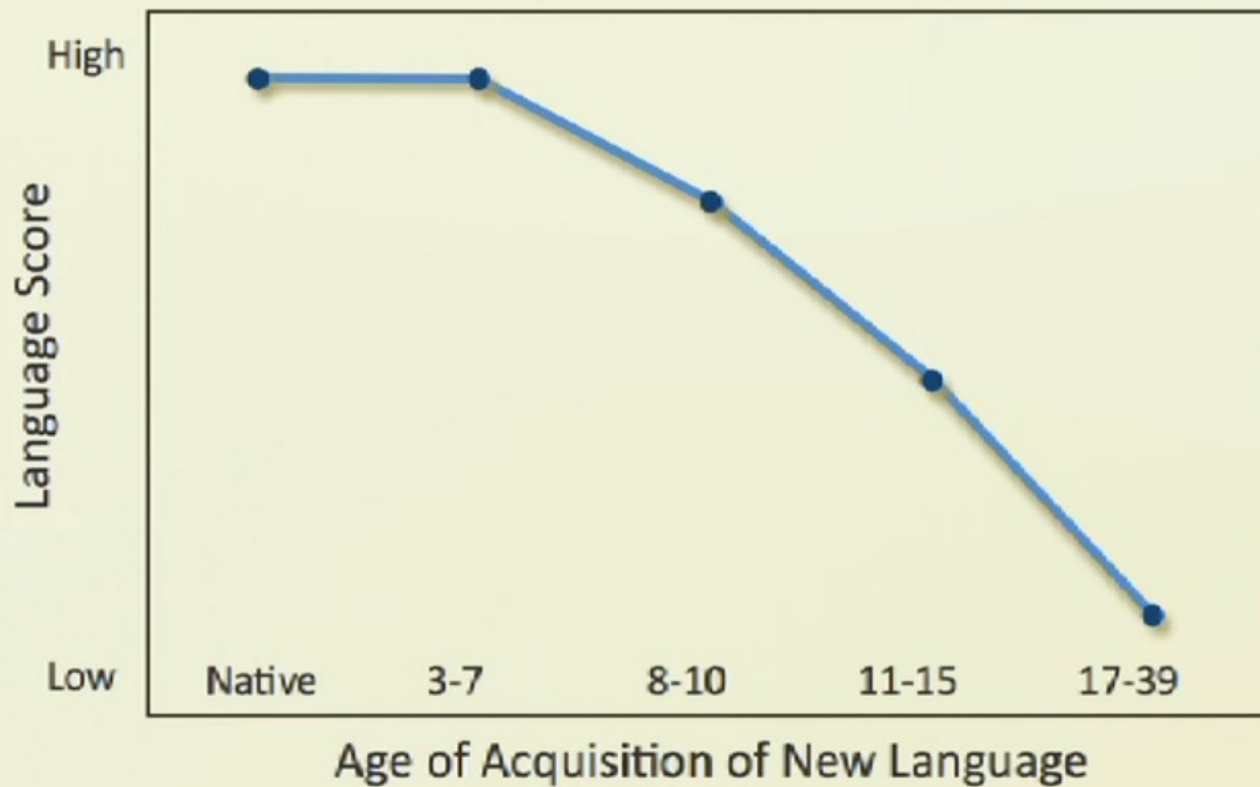
- Představuje bilingvismus pro dítě zátěž nebo nevýhodu?
- Je vůbec dobré učit děti druhý jazyk, když ještě nedokáží dobře ovládat ten svůj mateřský?

Bilingvismus – zbytečná zátěž nebo upgrade?

Žádný nepříznivý vliv (navzdory mnoha „logicky“ znějícím předsudkům) nebyl dosud (2018) zjištěn!

- Bilingvní děti vyřknou první slova ve stejnou dobu jako monolingvní děti.
- Velikost lexikonu je např. ve dvou letech srovnatelná (ne-li větší u bilingvních dětí).
- Bilingvní děti nejsou kvůli „přepínání“ pomalejší. Lehce se přepínají mezi oběma kódy. Míchání obou jazyků existuje, ale je kontextové! Už dvouleté děti dokážou odlišit, kdy jakou řeč použít (vývoj ToM). Umí lépe přepínat mezi úkoly.
- U bilingvismu nebyly dosud objeveny nevýhody!
- Dítě se naučí oběma jazykům paralelně stejně jednoduše jako se učí jednomu jazyku. Včetně dvou sad fonémů.
- <https://www.youtube.com/watch?v=Bp2Fvkt-TRM>

Language Exhibits a 'Critical Period'

Otázky 2022

- Jak souvisí vývoj řeči s vývojem motorickým?
- Jak nejlépe zařadit druhý jazyk dítěti, pokud ani jeden rodič není cizinec?
- V případě, že dítě vyrůstá s dospělými, kteří nemají správnou výslovnost, je pravděpodobné, že se u dítěte projeví stejné nebo obdobné potíže?
- Pokud chceme, aby bylo dítě už od mala bilingvní, je dobré na něj začít mluvit oběma jazyky naráz? Nebo začít mateřským a potom teprve přidat druhý jazyk?
- Některé děti mluví dřív a některé třeba až ve třech letech, může to znamenat nižší IQ?

- Jak složité je pro dítě vnímat a naučit se dva jazyky, pokud má každý rodič svůj rodný jazyk?
- Pokud by na dítě hluchoněmých rodičů mluvil umělý hlas (přístroj), naučilo by se mluvit, i když nevidí tu artikulaci?
- Proč mají děti tendenci velice snadno pochytit explicitní slova co slyší u dospělých?
- Kdy se u dětí začínají projevovat poruchy řeči?
- Je větší pravděpodobnost vzniku vady řeči v bi či trilingvních rodinách?

- Kedy dokáže dieťa rozoznať jazyky, v prípade, že žije v bilingválnej domácnosti? Kedy si uvedomí, že matka na neho hovorí iným jazykom, než otec?
- Sú časté problémy u bilingválnych detí, že jazyky miešajú, nedokážu súvislú vetu povedať v jednom jazyku a sústavne do vety miešajú slová z toho druhého jazyka? Dokáže sa to vekom/ vzdelaním ustáliť, zjednotiť?
- Môže mít sledování televize u batolete nějaký vliv na vývoj řeči? Např. podpořit nebo opozdit vývoj řeči?
- Mají nějaký význam hračky vydávající zvuk ve vývoji řeči?

- Když ve fázi žvatlání dítě začne produkovat slabiky mateřského jazyka a má rodiče, které mluví s ním každý v jiném jazyku, začne používat slabiky 2 jazyků paralelně nebo bude preferovat nějaký jeden?
- Tyto stadia v rozvoji řeči jsou podobné i u dětí s vývojovými poruchami nebo tam to záleží na typu poruchy a vývoj jde vůbec jiným směrem?
- Dochází k rozdílnému vývoji řeči u dětí jednotlivých národností?
- Co vede k tomu, že je vývoj řeči u každého dítěte individuální? Některé děti jsou schopny začít mluvit velmi brzo, některé jsou ve vývoji opožděné.
- Má učení sa posunkovej reči podobnú ontogenézu?
- Ako sa odborníci pozerajú na deti, ktoré nerozprávajú do napr. 3 rokov?

- Je správné na dieťa mluviť vo zdobnýchlinkách (žvatlať)?
- Do koľko rokov je fyziologické, že dieťa nemluví ako jeho vrstevníci?
- Je možné, že v iných krajinách/kultúrach dojde k vývoju o niečo skôr/pozdšie?
- Ako sa vyvíja reč u detí so sluchovým postihom?
- Sú určité písmená, ktoré sa radia medzi ťažšie na výslovnosť a dieťa sa ich naučí vyslovovať neskôr ako ostatné? Napríklad R, Č a podobne.
- Čo vplýva na to, že niektoré deti začnú rozprávať skôr ako ostatné. Je to dané ako sa im venujú rodičia alebo je to čisto individuálna záležitosť každého dieťaťa?
- Ak má dieťa nejakú poruchu vo vyslovovaní určitých písmen, dá sa to napraviť aj v dospelosti, keď mu začne jeho vyslovovanie vadiť?

Otázky 2021:

- Kdyby měl člověk lepší sluch, rozezná více zvukových kategorií?
- Pokud dítě vyrůstá ve více jazykové rodině (český x slovenský x anglický jazyk), osvojí si všechny jazyky, nebo jen jazyk, který slyší nejvíce?
- Pokud hluché dítě přestává v 7. měsíci žvatlat, znamená to, že kdyby na dítě nikdo nemluvil a ono nemělo, koho napodobovat, tak se nikdy nenaučí mluvit?
- Zjistila jsem, že kategorická percepce řeči byla nalezena i u dalších zvířat.
- Můžeme v průběhu období broukání nebo žvatlání zjistit, že vývoj jedince je opožděnější a bude mít poruchu autistického spektra?
- Když dítě začíná pozorovat a poslouchat hlasy kolem sebe, mohou se časté hádky v jeho okolí odrazit na jeho psychice nebo naopak vůbec dítě nerozezná, že se jedná o hádku a křik?

- Jak se liší osvojování řeči u neslyšících dětí?
- Proč se u některých dětí opoždí vývoj řeči?
- Jak si osvojují jazyk postižené děti?
- Když na dítě mluví dospělý člověk, vnímá dítě jednoznačná slova, nebo slyší např. pouze útržky slov?
- Kdy je dítě schopné rozlišit od sebe dva různé jazyky?
- Může ovlivnit rychlost vývoje řeči rozdílná obtížnost mateřského jazyka?

- Jak je možné, že děti dokážou rozpoznat takové detaily hlásek a dospělí ne, kdy tato schopnost zaniká?
- Objevuje se stejný vývoj řeči i u dětí s mentálním postižením?
- Jak probíhá osvojování řeči u dítěte hluchoněmých rodičů?
- Může se dítě naučit dokonalý „druhý jazyk“, pokud jej rodič umí nedokonale, nebo převezme po rodiči jeho chyby?

- Když rodič ráčkuje z důvodu poruchy řeči, může tuto poruchu převzít i dítě?
- Když se na malé dítě mluví od narození dvěma jazyky (např. češtinou a angličtinou). Bude pak dítě umět oba jazyky nebo pořádně ani jeden?
- Rozumí si děti mezi sebou?
- Pokud je dítě ve vývoji řeči pomalejší, od kdy musí začít rodič tento fakt řešit s lékaři?
- Souvisí rychlý vývoj řeči s inteligencí dítěte?

- Ako sa vyvíja reč u detí s autizmom?
- Prečo majú niektoré deti problémy s vyslovovaním r/l? Kde nastala chyba vo vývoji reči?
- Jak je možné, že se děti mohou naučit kterýkoliv z jazyků, kterými se na Zemi dorozumíváme?
- Proč je pro dítě mnohem snazší osvojit si nový jazyk než pro dospělého?

Otázky 2020

- Jestliže má dítě rodiče, kde každý z nich mluví jiným jazykem, jak dítě tyto řeči vnímá?
- Probíhají jednotlivé fáze vývoje a osvojování lidské řeči stejně u všech jazyků? Je možné rozpoznat vadu vývoje řeči již v období žvatlání?
- Pokud je možné rozpoznat vadu vývoje řeči v již tak brzkém věku, jakým způsobem se to dá řešit?
- Existují nějaké faktory, které dokáží „urychlit“ u dětí dobu ve které dojde k osvojení řeči? Jakto že to některé dítě zvládne dříve a jiné později?

- Funguje metoda komunikace s batoletem pomocí tzv. znakování ?
- Může polekání způsobit poruchu vývoje řeči?
- Jak dochází k rozvoji komunikace u dětí s vadou sluchu a mentální retardací?
- Jakým způsobem probíhá osvojování řeči ve dvojjazyčném manželství?
- Do jaké míry je osvojování jazyka dědičné a jakou důležitost hraje vliv prostředí?
- V jakém období vývoje dítěte je, vzhledem k zužování palety fonémů, nejvhodnější začínat s výukou cizích jazyků?
- Kdy začnou bilinguální děti rozlišovat mezi dvěma jazyky a jejich typickými fonémy?
- Je-li dítě postižené, jak u něj probíhá osvojování řeči?

Otázky

- Jak je to s osvojováním jazyka u dětí s mentálním postižením (středně těžké a dále)?
- Proč některé děti s mentálním postižením nedokáží komunikovat, ale dokáží opakovat (echolalie)?
- Jak lze vyvolat další stádia vývoje řeči u dětí ze slabšího kulturně sociálního zázemí, které mají opožděný vývoj? Jak s nimi konkrétně pracovat?

Otázky:

- Jak lze využít poznatky osvojování jazyka u předškolních dětí přicházejících do prostředí, ve kterém se používá jiný jazyk, než je jejich mateřský?
- Existuje v raném vývoji preference jednoho ze dvou jazyků?
- Ve které fázi osvojování je dítě schopno rozeznat jeden jazyk od druhého?